

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Document Type: Research Paper

Vol. 30, Issue 1, No.73, Spring 2019, pp. 5-8

Received: 10.05.2017 Accepted: 08.10.2018

Analysis of the Lived Experiences of Women Who Are Breast-Feeding and Employed in the Workplace

Saeedeh Yaraghi.

*MA. in Women Studies, University of Isfahan, Iran **

Saide Elahidot

MA. in Women Studies, University of Isfahan, Iran

Ali Rabbani Khorasghani

Professor, Department of Social Sciences, University of Isfahan, Iran

**Corresponding author, e-mail: S.yaragh@yahoo.com*

Introduction

With the advent of the modern world and the prevalence of modernity Women's employment has become a challenging issue. So that some said, The presence of women in the community has led to the growth of women and society and some of the researchers said women's employment are a factor in the removal of mothers from marital and maternal duties. Having a mother with a child's birth finds meaning and the mother's nourishment will cause the baby and the mother to develop physically and mentally. On the other hand, in recent years, the increase in women's education and the subsequent employment of women has made women's employment in our country a social issue and a serious challenge. This article seeks to examine the experiences of women living in Isfahan in breastfeeding laws.

Material & Methods

To the view of these women about employment and lactation. The method used in this research is qualitative and in the method of phenomenology. For this purpose, 16 employed married women with purposeful sampling were selected through purposeful sampling. And they were interviewed deeply. What they got from their interviews were classified in 256 code descriptions. Of these descriptive codes, 24 code assignments were categorized. Finally, 6 explanatory codes were extracted. These explanatory codes include: "Supporting family, job patterns, personality patterns, mother alternatives, work-family activities and non-supporting workplaces."

Discussion of Results & Conclusions

What was obtained from this 6 coding shows most contributors have had a positive attitude toward their employment. But on the other hand, there are limits to maternity and lactation at work. The mothers in this study believe that the rules of lactation in the work environment are not properly observed. On the other hand, since there is no suitable space for keeping children in the workplace, the high distance between

the workplace and the child's place of residence makes mothers virtually unable to use milk pass. Moms often refer to short maternity leave. Mother must return to the work environment where the child is still dependent on the mother and fed with breast milk. On the other hand, the mother faces physical weakness due to delivery and lactation. And this leads to a reduction in breast milk and, in some cases, to discontinue breastfeeding. In this study, mothers often refer to the role of husband's support as a factor in the success of breastfeeding. That is, mothers who have been exclusively breastfed, their husband has been involved in breastfeeding and home affairs. The relationship between the spouses as a factor in the creation of maternal tranquility plays a crucial role in breastfeeding. In mothers who have had a cold emotional relationship with spouses or with violence from their spouses, they have encountered difficulties in lactation the study found that grandmothers play a decisive role in breastfeeding. So that their physical and mental support from mother to child encourages motherhood and increases lactation in mothers. In general, most mothers who can successfully complete the lactation period have adequate support. Guilty

feelings about a child are often seen among working women. This guilty sense of duality in the roles of femininity and motherhood on the one hand has social and occupational roles on the other. This can have a decisive role in undermining the mothers' morale and lactation. The feeling of guilty sentiment was somewhat diminished if it had adequate support and a good alternative to child care. Research has shown that mother's beliefs and knowledge and mother's confidence play an important role in breastfeeding mothers. The mothers who participated in this study had high beliefs and beliefs about breastfeeding and the lack of use of infant formula. And this makes the mothers bear the hardships.

Keywords: Employment of Women, Breastfeeding, Work-Family Conflict, Qualitative Methods, Rules Breastfeeding

References

- Abbot, P. Wallace, C. (2006) "Women's Sociology", Translated by: Najm Iraqi, M. Tehran: Nei Press.
- Abolqasemi, N. Morghati Khoyi, Ch. (2011) "Identification of Determinants of Breastfeeding Promotion from the Point of View of Health Care Personnel". *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health*, 9(4):33-42. (In Persian).
- Ahmadi Faraz, M. Abedi, H. Azarbarzin, M. (2014) "Explaining Employed Women's Experiences on Maternal Role: A Qualitative Phenomenological Study." *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 3(2): 137- 148. (In Persian).
- Ahmad Nia, Sh. (2004) "Investigating the Impact of Women's Employment on Women's Health". *Journal of Social Welfare*, 12: 178-157. (in Persian)
- Alasvand, F. (2011) "Woman in Islam". Qom: Hajar Press.
- Baker, M. Milligan, K. (2008) "Maternal Memployment, Breastfeeding, and Health: Evidence from Maternity Leave Mandates". *Journal of Health Economics*, 27: 871-887.
- Belintxon, M. Zaragüeta, M. C. Adrián, M. C. López-Dicastillo, O. (2011) "Initiating Breastfeeding: Experiences of First-time Mothers": An Sist Sanit Navar.
- Cherkzai, A. Miraniz, Z. Rosaghan, A. (2010) "The Status of Breastfeeding by the End of Mmodel in Isfahan." *Journal of Health Systems Research*, 6(2) : 236-226. (In Persian).
- Coen, B. (2000) "The Basics of Sociology", Translation by Tavassoli, Gh. Tehran: Samt press.
- Elahidoost, S. Rabbani, A. Shams, B. (2013) "Women, Maternity and Breastfeeding." *Journal of Women's Research*, 4(1): 3-38. (In Persian).
- Farymany, M. (2002) "The Relationship Between Kind of Delivery and Success In Breastfeeding." *Journal of Hamadan University of Medical Sciences*, 1: 47-58. (In Persian).
- Hakim, C. (2000) *Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers*. <http://wox.sagepub.com>.
- Giddens, A. (2007) "Sociology". Translated by Chavoshian, H. Tehran: Ney press.
- George, R. (1998) "Theories of sociology in contemporary times". Tehran: science press.
- Hajbageri, M. (2007) "Research Methodology", Tehran: Bashari Publishing.
- Ismailzadeh, A. Mirzaeean, S. (2011) "Relationship Between Breastfeeding Time and the Prevalence of Overweight and Obesity in Adolescents," *Journal of Nutrition Sciences and Food Industry of Iran*, 6(2): 74-65. (In Persian).
- Iman, M. (2009) "Qualitative Research Methodology.Qom" : Research Institute of Hauzeh and University press.
- Jamshidi, F. (2002) "The Social Needs of the Employment of Women in Work and Society," *Journal of Scientific and Cultural Socio-Economic*, 6: 45-6 (In Persian).
- Kalantari, N. Shenavar, R. Rashidkhani, B. (2010) "The Relationship Between Obesity and Overweight in Primary School Children of Shiraz City With Breastfeeding Pattern, Birth Weight and Socioeconomic Status." *Journal of Iranian Nutrition and Food Technology*, 5(3):19-28. (In Persian).
- Kelishadi, R. Hashemi Pour, M. Famori, F. (2005) "The Role of Breastfeeding in Preventing Obesity in Children." *Journal of Qazvin University of Medical Sciences*, 35(3): 87-95. (In Persian)
- Khanjani, Z. Mahmoudzadeh, R. (2013) "Comparison of Parenting Practices and Behavioral Abilities of Children in Working and Non-Employed Mothers", *Journal of Women's Proceedings*, 4(16) : 25-36. (In Persian).
- Khaiati, F. (2007) "Causes of Early Breast-Feeding Breastfeeding and Expectations of Breastfeeding Mothers from Family and Society in Sanandaj", *Journal of Qazvin University of Medical Sciences*, 3:45-55. (In Persian).
- Kurd, M. (2012) "A Study of the Experiences of Female Secretaries From the Simultaneous Role of the Work-Family and its Impact on How They Teach." *Journal of Psychology Social Studies Social Psychology*, 10(1):125-148. (In Persian).

- Majli, M. Basiri Moghadam, M. Shamshiri, M. (2009) "The Effect of Educational Environment and Related Factors on Mothers' Breastfeeding." *Journal of Gonabad University of Medical Sciences*, 16(1): 59-65. (In Persian).
- Mohammadpour, A. (2010) "Qualitative Methodology". Tehran: Sociologists press.
- Mohamad- Beigy, A. Mohamadsalhy, N. Bayati, A. (2008) "Pattern of Exclusive Breast Feeding in Infants Referred to Health Centers of Arak." *Journal of Gilan University of Medical Sciences*, 70: 17. (In Persian).
- Nikpour, S. Rahimian, Sh. Shakra, F. (2009) "The Relationship Between Lactation Duration and Acute Leukemia in Children." *Journal of Iranian Endocrinology and Metabolism*, 11 (2): 190-185. (In Persian).
- OttoClanburg, A. (2008) "Social Psychology", Translated by Kardan, A. Tehran : Scientific Cultural Press.
- Qotbi, F. (2008) "Comparison of Breastfeeding Pattern in Employed and Housewife Mothers." *Journal of Faculty of Medicine*, 32(2):164-159. (In Persian)
- Peyman, N. Charkhchian Khorasani, E. (2016) "Explaining Mothers Experiences in Breastfeeding Exclusive in Mashhad: A Phenomenological Study". *Journal of North Khorasan University of Medical Sciences*, 8(3): 404-395. (In Persian).
- Procheska, C. Norecraz, C. (2010) "Theories of Psychotherapy". Translated by Seyyed Mohammadi, Y Tehran: Roshd press.
- Rastgar Khalid, A. Dolari, M. (2012) "The Evolution of Girls' Attitude Toward Mother Role", *Journal of Maternal Articles*, 13(19):30-40. (In Persian).
- Rastgar Khalid, A. (2006) "Women's Employment and the Necessity of Controlling the Pressures of Manufacturing.", *Journal of Science and Research Shahed University*, 13(19):33-50. (In Persian).
- Safiri, Kh. Zare, Z. (2006) "The Feeling of Incompatibility Between Social and Family Roles in Women." *Journal of Women Studies*, 4(2):47-70. (In Persian).
- Saroukhani, B. (2000) "Family Sociology". Tehran : Soroush Press.
- Saroukhani, B. Qarib, M. (2013) "Family Structure and its Effect on the Status of the Elderly." *Journal of Social Development Studies*, 6(3): 32-21. (In Persian).
- Severson, M. (2012) "Overcoming Breastfeeding Challenges: A Qualitative Inquiry." *Journal of Clinical Lactation*, 3(4): 155-160.
- Soltani, R. Mirdverghi, F. Bahrami, B. (2012) "Validation and validation of Multidimensional Children's Anxiety Scale", *Journal of Applied Psychology*, 6: 7-23.
- Sheikhi, M. (2003) "Sociology of women and family". Tehran: Company press.
- Stewart-Glenn, J. (2012) "I've Accomplished Something Here The Lived Experience of Employed Breastfeeding Mothers" : A Phenomenological Analysis. Nursing Press.
- Strauss, A. Corbin, J. (1998) "Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory, Thousand Oaks", CA: Sage
- Streubert, H. (2013) "Qualitative Research in Nursing". Translated by Khachian, A. Tehran : salemi press.
- Wafa, M. Afshari, Sh. Moslehi, N. (2008) "Nutrition Type of Infancy and Its Correlation with Childhood Obesity in Elementary School Students in Tehran." *Journal of Endocrinology and Metabolism*, 12(5): 512-505. (In Persian)
- Zafar, N. Gavino, M. (2008) "Breastfeeding and Working Full Time Experiences of Nurse Mothers in Karachi, Pakistan". *Journal of International Caring Sciences*, 1(3):132-139. (In Persian).

واکاوی تجارب زیسته زنان شاغل اصفهانی از شیردهی

سعیده یراقی، کارشناس ارشد مطالعات زنان، دانشگاه اصفهان، ایران*

s.yaraghi@yahoo.com

سعیده الهی دوست، کارشناس ارشد مطالعات زنان، دانشگاه اصفهان، ایران

aideh.elahidost@gmail.com

علی ربانی خوراسگانی، استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان، ایران

a.rabbani@ltr.ui.ac.ir

چکیده

با ظهور دنیای مدرن و رواج مدرنیته، اشتغال زنان به مسئله‌ای چالش‌برانگیز تبدیل شده است. به طوری که برخی، حضور زنان در اجتماع را سبب تعالی و رشد زن و جامعه می‌دانند و برخی دیگر اشتغال زنان را، عاملی برای دورشدن مادران از وظایف همسری و مادری برمی‌شمارند. مادربودن با تولد فرزند معنا می‌یابد و تغذیه با شیر مادر سبب تکامل جسمی و روحی کودک و مادر می‌شود. این مقاله بر آن است تا تجارب زیسته زنان شاغل در اصفهان از قوانین شیردهی را واکاوی کند. پژوهش به شیوه پدیدارشناسی انجام شده و روش به کار گرفته شده در آن، کیفی است. برای این منظور با روش نمونه‌گیری هدفمند ۱۶ نفر از زنان شاغل متأهل دارای فرزند با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و درباره آنها مصاحبه عمیق انجام شد. یافته‌ها در ۲۵۶ کد توصیفی و ۲۴ کد تفسیری مقوله‌بندی شدند و در نهایت ۶ کد تبیینی استخراج شد که عبارت‌اند از: خانواده حمایت‌کننده، الگوهای شغلی، الگوهای شخصیتی، جایگزین مادر، برهم کنش‌های کار-خانواده و محیط کار بدون حمایت. تجارب شرکت‌کنندگان در این مطالعه نشان می‌دهند اشتغال زنان بر شیردهی آنان تأثیر دارد. به طوری که بیشتر مصاحبه‌شوندگان به سختی‌ها و مشکلات خود در شیردهی اذعان داشتند. همچنین قوانین حمایت از تغذیه با شیر مادر به درستی رعایت نمی‌شود. به طوری که بیشتر مادران قادر نیستند از پاس شیر استفاده کنند و در برخی موارد برخلاف میل درونی مجبور به استفاده کردن از شیر خشک می‌شوند. **واژه‌های کلیدی:** اشتغال زنان، شیر مادر، تعارض کار-خانواده، روش کیفی، قوانین شیردهی

مقدمه و بیان مسأله

خانواده به‌منزله نخستین گروه و مادر به‌منزله محوری‌ترین عضو خانواده، نقشی اساسی در سلامت اعضای خانواده به عهده دارند. حراست از فرزندان به‌طور غریزی همزمان با ولادت هر کودک، فرض مسلمی در اولویت‌های هر خانواده محسوب می‌شود (ساروخانی و قریب، ۱۳۹۳). تغذیه با شیر مادر یکی از عوامل مهم ارتباطی بین مادر و کودک در بدو تولد و پس از آن است و شالوده مناسبی برای سلامتی جسمی و روحی کودک در آینده محسوب می‌شود (مجلی و همکاران، ۱۳۸۸؛ چرزی و همکاران، ۱۳۸۹؛ Mohamad Farymany, 2002; Beigy et al., 2008).

براساس مطالعات انجام‌شده یکی از عوامل تأثیرگذار بر شیردهی مادران اشتغال مادر است (الهی‌دوست و همکاران، ۱۳۹۲). با توسعه شهرنشینی و تحول زندگی اجتماعی، مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی رو به رشد است. بسیاری بر این باورند که اشتغال زنان با اخلاق جامعه منافات دارد و برخی نیز معتقدند اشتغال زنان موجب می‌شود آنان به وظایف همسری و مادری کمتر توجه کنند. همچنین سبب افزایش طلاق می‌شود و نسل آینده از آن آسیب می‌بینند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۸۵۹).

بخش عمده‌ای از زنان شاغل به‌دلیل جدایی کار از خانواده قادر نیستند به‌صورت همزمان وظایف و فعالیت‌های شغلی و خانوادگی را انجام دهند. تقریباً همه پژوهش‌هایی که در حوزه رابطه متقابل کار-خانواده انجام شده‌اند، به این مطلب اشاره کرده‌اند که تعارض کار-خانواده قادر است بر کیفیت زندگی شغلی و خانوادگی تأثیر منفی بگذارد، میزان رضایت فرد از زندگی را پایین بیاورد، سبب پریشانی‌های خانوادگی و شغلی شود و در کل افسردگی و ضعف سلامتی را در شخص ایجاد کند (رستگارخالد، ۱۳۸۵: ۳۵؛ سفیری و زارع، ۱۳۸۵: ۴۲)؛ اما در برخی مطالعات انجام‌شده بر اهمیت تکثر نقش‌ها و تأثیر مثبت آن در ارتقای وضعیت روحی و جسمانی زنان تأکید شده است (احمدنیا و کامل، ۱۳۹۶: ۱۲۰).

مطالعات نشان داده‌اند شیردادن زنانی که در طی سال اول

تولد فرزندشان به کار بازمی‌گردند، زودتر از زنانی متوقف می‌شود که کار بیرون از منزل ندارند. یکی از بزرگ‌ترین موانع شیردهی، کار بیرون از منزل مادران است. مطالعات نشان می‌دهند شیردهی مادرانی که خارج از منزل کار می‌کنند تا زمانی که هنوز به کار برنگشته‌اند، با مادران خانه‌دار برابر است؛ اما پس از برگشت به کار شیردادنشان به‌طور فاحشی کاهش می‌یابد (قطبی، ۱۳۸۷).

تغذیه با شیر مادر نقشی تعیین‌کننده در تکامل جسمی و روحی کودک بر عهده دارد (کلیشادی و هاشمی‌پور، ۱۳۸۴؛ وفا و همکاران، ۱۳۸۷؛ سلطانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ کلانتری و شناور، ۱۳۸۹؛ اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰؛ نیک‌پور و همکاران، ۱۳۸۸)؛ ازاین‌رو، ترویج تغذیه با شیر مادر سبب کاهش بیماری‌ها و افزایش سلامت افراد در آینده می‌شود. ازطرفی امروزه مادران زیادی به کار بیرون از خانه اشتغال دارند. اگرچه در محیط کار قوانین حمایتی از تغذیه با شیر مادر وضع شده است، خروج زنان از منزل بر شیردهی آنها تأثیرگذار است؛ ازاین‌رو، این پژوهش قصد دارد تجارب زیسته زنان شاغل اصفهانی از شیردهی را بررسی و واکاوی کند.

چارچوب تجربی پژوهش

پژوهش‌های داخلی

احمدی‌فراز و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی که به روش پدیدارشناسی انجام شده است، تجارب زنان شاغل پیرامون نقش مادری را تبیین کرده‌اند و نشان داده‌اند قبول نقش‌های متعدد همسری، مادری و شغلی در زنان شاغل سبب به‌وجودآمدن انتظارات نقشی گوناگون و اجبار در پاسخگویی به آنها شده است. ایفای این نقش مهم در مادران شاغل با تحمل سختی‌های فراوانی همراه است که ممکن است بر سلامت جسمی و روانی آنان تأثیر بگذارد.

نتایج پژوهش ابوالقاسمی و مرقاتی‌خوبی (۱۳۹۰) نشان می‌دهند شاغل‌بودن مادر، از عوامل بازدارنده ترویج تغذیه با شیر مادر است.

نتایج پژوهش خیاطی (۱۳۸۶) نشان می‌دهند مدت

شیردهی با شغل مادر ارتباط منفی دارد.

حاجیان (۱۳۸۰) الگوی شیردهی مادران در شهرستان بابل را بررسی کرده است. نتایج این پژوهش که به روش کمی روی ۶۰۰ مادر شهری و روستایی انجام شده است، نشان‌دهنده موفقیت شیردهی مادران به‌ویژه مادران روستایی است. همچنین بیان‌کننده این نکته است که ارتقای بیشتر تغذیه با شیر مادر به آموزش‌های پیش از زایمان (به‌ویژه در مادران شهری و نخست‌زا)، توجه به مسائل روانی مادران، فراهم کردن تسهیلات لازم، مرخصی زایمان و دوران شیردهی در مادران شاغل و پیروی از فرهنگ و سنت‌های ملی بستگی دارد.

پژوهش‌های خارجی

نتایج مطالعه انجام‌شده توسط اسپیبی و همکاران^۱ (۲۰۰۷) با روش پدیدارشناسی نشان می‌دهند مادرانی که آموزش می‌دیدند به سبب حمایت‌شدن و اطلاعاتی که دریافت می‌کردند، توانایی بهتری برای غلبه بر مشکلات شیردهی داشتند.

مقاله ریپی‌یانگ و نونان^۲ (۲۰۱۲) نشان می‌دهد مادرانی که طول مدت بیشتری کودک خود را با شیر مادر تغذیه می‌کنند، نسبت به مادرانی که کودک خود را مدت زمان کوتاه‌تری با شیر خود تغذیه می‌کنند یا با شیر خشک تغذیه می‌کنند، درآمد کمتری دارند که این امر نشان‌دهنده نابرابری جنسیتی در محیط خانه و کار است.

عبارت اصلی به‌دست‌آمده در پایان‌نامه انجام‌شده توسط استوارت‌گلن^۳ (۲۰۱۲) «وجود تعارض» بود و مشارکت‌کنندگان با تعارضات عاطفی، اجتماعی و فیزیکی روبه‌رو بودند. این مطالعه نتایج مطالعات قبلی را تأیید می‌کند؛ نتایجی مبنی بر اینکه محیط کار از مادران شیرده حمایت‌چندانی نمی‌کند و هنگامی که مادر سعی می‌کند هم مادر خوب و هم کارمند خوب باشد، تعارضات افزایش می‌یابد.

مطالعه انجام‌شده به روش پدیدارشناسی توسط بلینتکسن و همکاران^۴ (۲۰۱۱) در توصیف تجارب شیردهی، نشان می‌دهد ایده‌آل‌های تغذیه با شیر مادر با سختی‌هایی همراه است و تقسیم مسئولیت‌ها در ارتباط با کودک در موفقیت در تغذیه با شیر مادر مؤثر است. همچنین اشتغال و شیردهی سبب ناهماهنگی در زندگی زنان و تغییر در نقش آنان می‌شود.

مطالعه ظفر و گوینو^۵ (۲۰۰۸) درباره زنان شاغل پرستار، سبب کشف تجارب شیردهی این دسته از زنان شده است. نتایج نشان می‌دهند با وجود آنکه آنان از اهمیت و ارزش شیر مادر اطلاع کافی دارند، تنش‌های شغلی اجازه عمل به این وظیفه را به آنان نمی‌دهد.

چنانچه پژوهش‌های مختلف داخلی و خارجی نشان می‌دهند شیردهی مادران شاغل با مشکلاتی روبه‌روست. در کشور ما بحث اشتغال و مشکلات زنان شاغل طی چند دهه اخیر مطرح شده است و پژوهش‌های کمی مسائل و مشکلات زنان شاغل را مطرح کرده‌اند. در کشورهای دیگر اگرچه سال‌هاست اشتغال زنان و مسائل پیرامون آن مطرح شده است، همچنان زنان در هماهنگی فعالیت‌های شغلی، خانوادگی و مادری با چالش‌هایی روبه‌رو هستند. جمع‌بندی پژوهش‌های خارجی نشان می‌دهند محیط‌های شغلی در بیشتر مواقع حمایت‌کننده نیستند و مادران برای شیردهی با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند. بررسی پژوهش‌های داخلی نشان می‌دهد اگرچه پژوهش‌هایی در زمینه شیردهی مادران انجام شده است، زمینه‌های اجتماعی مسئله کمتر بررسی شده‌اند. از طرفی پژوهش‌های انجام‌شده در داخل کمی‌اند و متغیرهای پنهانی و تجارب مادران از شیردهی‌شان را بررسی نکرده‌اند؛ از این رو، با توجه به اینکه مطالعات کیفی، زمینه‌ای را برای کشف متغیرهای بررسی‌نشده در بستر طبیعی و تجارب افراد مطالعه‌شده فراهم می‌کند و اوضاع و شرایط کنونی را تحلیل و پیشنهادهایی را ارائه می‌کنند، استفاده از این روش راهکارهای جدیدی برای ارتقای تغذیه با شیر مادر ارائه

^۱ Spiby et al.

^۲ Rippeyoung & Noonan

^۳ Stewart-Glenn

^۴ Belinton et al.

^۵ Zafar & Gavino

می‌کند.

همسری و مادری برای زنان دو نقش اصلی و اولویت‌دار است (علاسوند، ۱۳۹۰: ۱۱۲/۲-۹۷).

فمینیست‌ها خاطر نشان کرده‌اند که باید بین قابلیت طبیعی بچه‌دار شدن و نقش طبیعی اجتماعی مادر تمایز قائل شد. مادر شدن تنها مفهومی ساخته و پرداخته اجتماع نیست؛ بلکه از نظر تاریخی نیز مفهومی خاص دارد. به این معنا که هویت اصلی و مشغولیت عمده زنان پنداشته شده است (آبوت و والاس، ۱۳۸۰: ۱۳۱).

کرافت معتقد بود رشد علمی و عقلانی زنان به آنان کمک می‌کند همسران و مادران بهتری باشند. در واقع، او نقش مادری را می‌ستود؛ اما سیمون دوبوار و شولامیت فایرستون معتقد بودند برچیدن بساط مادری به شکل کنونی‌اش، عامل مهمی در تغییر جامعه است. فمینیست‌های لیبرال تقدس نقش مادری را ساختگی و عاملی مهم در پیدایش مشکلات مربوط به این نقش برای زنان به شمار می‌آورند. فمینیست‌های سوسیالیست معتقدند مادری از آن جهت مشکل‌ساز است که قدرت اقتصادی به دست مردان است و در این وضعیت اقتصادی زنان مادر می‌شوند. فمینیست‌های رادیکال‌نگاهی دوگانه به مادری دارند. از نظر آنان مادری هم منبعی از ارزش‌ها و ویژگی‌های خاص زنان و هم شکلی از سرکوب آنان است که مردسالاری آن را نهادینه کرده است. گروهی از فمینیست‌ها به دلیل اعتقاد به تفاوت‌های ذاتی بین زن و مرد، برای زن بودن و مادر بودن ارزش قائل‌اند. آنان اخلاق مراقبت را اخلاق زنانه یا مادرانه می‌دانند. کارل گیلیکان ارتباط خوب میان مادر و فرزند را الگوی اطمینان‌بخش هر ارتباط می‌داند (علاسوند، ۱۳۹۰: ۱۱۳/۲-۱۱۵).

• نظریه آسیب‌شناسی روانی

تعارض‌ها و انتظارات نقش جنسی به‌طور معمول حس خود کاذب به بار می‌آورند؛ یعنی از زنان انتظار می‌رود همیشه خانم باشند، هرگز ناسزا نگویند یا عصبانی نشوند، مردان را خشنود کنند و آنان را شکست ندهند. بعد از سال‌ها زندگی در چنین شرایطی، خشم و ناکامی در زنان متراکم می‌شود و

چارچوب مفهومی پژوهش

در این بخش از مقاله برخی نظریه‌های مطرح در حوزه مادری، خانواده، فمینیست، آسیب‌شناسی روانی و فشار و تعارض نقش ارائه شده است. با توجه به اینکه پژوهش حاضر به روش پدیدارشناسی انجام شده است، از این نظریه‌ها می‌توان به منزله راهنمای نظری برای تفسیر و تبیین بیشتر ابعاد موضوع مطالعه‌شده یا به عبارت دیگر ارتقای حساسیت نظری (استراوس و کوربین، ۱۳۷۷) در پژوهش استفاده کرد. در این قسمت برخی از مهم‌ترین نظریه‌های مرتبط برای هدایت کردن اهداف پژوهش آورده شده‌اند:

• نظریه‌های مادری و فمینیست

مادری انجام مجموعه‌ای از کارها برای فرزندان است؛ بنابراین، مادری با فرزندارشدن معنا می‌یابد. مادران همزمان با بارداری خود احساس مسئولیت ویژه‌ای می‌یابند. این احساس با زایمان و در مراحل رشد کودک گسترش می‌یابد. مراقبت، حمایت، محبت، بازی و تربیت سلسله‌اموری‌اند که مادران در ارتباط با فرزندان خویش انجام می‌دهند. زمانی که مادری فرزند خود را شیر می‌دهد، او را از غریزه مادری، محبت آمیخته با آن و برکات تماس بدنی نیز بهره‌مند می‌کند. براساس روایات، هر شیری که به فرزند نوشانده شود از شیر مادرش بابرکت‌تر نیست؛ بنابراین، هم از نظر ویژگی‌های روانی و هم از نظر قوای بدنی، زنان برای مادری آماده‌اند. احساس مادرانه پرورش و مراقبت از کودکان در همه زنان به ودیعه نهاده شده است. هورمون پرولاکتین را هورمون محبت مادری می‌نامند که بر اثر آن، زن قدرت لازم برای هرگونه فداکاری درباره فرزندش را به دست می‌آورد؛ بنابراین، همدلی‌کردن و شیوه مادری زنان امری ذاتی است. ازطرفی وضعیت برتری اخلاقی زنان به آنها این احساس رضایت را می‌دهد تا علیه موقعیت مادری شورش نکنند. در متون دینی اسلامی فرزندآوری یکی از مهم‌ترین اهداف ازدواج است؛ ازاین‌رو،

وضع در زندگی بسیاری از زنان مشکلات بزرگی را به وجود می‌آورد (اتوکلاینبرگ، ۱۳۸۶: ۴۲۹/۲).

آندره میشل معتقد بود مادری، خانه‌داری و همسری، نقش‌هایی‌اند که زنان در حوزه خانوادگی بر دوش می‌گیرند. گاهی به این نقش‌ها، نقش‌های اجتماعی افزوده می‌شود. انجام همه این کارها با هم، گرانبار و نیازمند صرف انرژی فراوان و مدیریت شایسته است. در موارد بسیاری انسجام آنها با یکدیگر تداخل پیدا می‌کند و موجب تعارض‌های گوناگون در زندگی زنان می‌شود. میشل با مطالعات خود در کشورهای مختلف نتیجه می‌گیرد حتی اگر زن در بیرون از خانه کار کند، سنگین‌ترین وظایف مربوط به کار خانه را بر دوش دارد و شوهرش در کار خانه به او یاری نمی‌رساند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۱۷۱). بیوم^۱ (۱۹۷۱) معتقد است احساس گناه، نگرانی و اضطراب زنان شاغل بیشتر از زنان خانه‌دار است (به نقل از جمشیدی، ۱۳۸۱: ۴۶).

پارسونز خانواده را بخشی از نظام کل جامعه می‌داند که بر مبنای تفکیک نقش‌های جنسی بنا شده است. تخصص و تفکیک نقش‌ها به حفظ نظام خانوادگی و وحدت آن کمک می‌کند و مبنای اجتماعی کردن کودک است. مرد رییس خانواده و نقش نان‌آور را بر عهده دارد و زن نقش بانوی خانه را ایفا می‌کند. نقش اقتصادی مرد و شغل او تعیین‌کننده‌ترین پایگاه حقوق خانواده و نقش اصلی مرد در جامعه است و خانه‌داری اساسی‌ترین فعالیت و نقش زن است. زن مدار زندگی خانوادگی است. از دیدگاه او تفکیک جنسیتی نقش‌ها در شکل گرفتن شخصیت کودک نقش قاطعی دارد. پسر خود را با پدر همانند می‌کند و دختر به مادر تاسی می‌جوید. اشتغال زن علاوه بر آنکه موقعیت عاطفی زن در خانواده را متزلزل می‌کند، به سبب رقابت شغلی زن با شوهر سبب ناهماهنگی و نابسامانی خانواده می‌شود (ریترز، ۱۳۷۷: ۴۶۶).

آبوت نیز به ترک بازار کار توسط زنان شاغلی اشاره می‌کند که کودکان خردسال دارند یا دوران بارداری و زایمان را سپری می‌کنند. گرچه با تخصیص امکاناتی چند، ترک بازار

بیشتر به صورت رفتارهای خودویرانگر بروز می‌کند (پروچسکا و نورکراس، ۱۳۸۹: ۴۹۶). ناراحتی نهان مادران ناشی از استرس‌هایی است که از حمایت‌نکردن جامعه از تغییر نقش‌های آنها نشئت می‌گیرد. امروزه زنان وارد نقش‌های تازه‌ای شده‌اند و استقلال بیشتری کسب کرده‌اند؛ ولی از آنجا که جامعه از تغییرکردن همراه با آنها اکراه دارد، مانع موفقیت آنها می‌شود. زنان در نقش‌های شغلی جدید حق انتخاب کمی برای مراقبت از فرزندان دارند، شوهران آنها مایل نیستند در فرزندپروری و مسئولیت‌های خانه‌داری با آنها هم‌شان باشند و کارفرمایان معدودی تمایل دارند نوبت‌های کاری انعطاف‌پذیر برای آنها قائل شوند. فشار و تلاش برای برقرارکردن توازن بین کار و خانه‌داری سبب شده است زنان بسیاری گرفتار اضافه‌بار نقش و فشار نقش شوند. فشار نقش عبارت است از فشارهای متضاد نقش‌های متفاوت. تعارض نقش یعنی برخورد نقش‌ها با هم. مثل زمانی که عناصر موجود در مادر خوب بودن با عناصر دانشجوی خوب بودن در تعارض قرار می‌گیرند. فشارهای نقش اجازه نمی‌دهند فرد وظایف نقش‌های دیگر را انجام دهد. بسیاری از زنان به دلیل سپردن فرزندانشان به مهد کودک، احساس می‌کنند باید بین مادر خوب بودن و داشتن یک شغل بامعنی و هدفمند، یکی را انتخاب کنند (پروچسکا و نورکراس، ۱۳۸۹: ۵۰۸).

• نظریات نقش

ازلحاظ تفاوت‌های جنسی، نقش‌هایی که به زنان و مردان در جوامع مختلف سپرده می‌شود، متفاوت است. نتایج مطالعه کوماروفسکی نشان می‌دهند میان دو نقشی که در آن واحد به دختران محول شده است تعارض آشکاری وجود دارد: نقش نخستین که نقش زنان نامیده می‌شود زنان را ناگزیر می‌کند حساس‌تر و ملایم‌تر از مردان باشند و سلطه‌جویی و ستیزه‌جویی آنها کمتر باشد و پیش مردان خود را دلربا جلوه دهند و به زناشویی و کودکان علاقه‌مند باشند. نقش دوم که نقش جدید نامیده می‌شود از زن صفات و شیوه رفتاری توقع دارد که تقریباً شبیه صفات و شیوه رفتار مردان است. این

^۱ Byiom

اخیر، در اقلیت قرار دارند. این دسته از زنان بر فعالیت‌های رقابتی تمرکز می‌کنند، زندگی خانوادگی آنها پیرامون کار است و بسیاری از آنها بدون بچه می‌مانند؛ اما بیشتر مردان کارمخوردند؛ از این رو، این نظریه پیش‌بینی می‌کند که مردان بیشتر در مشاغل تجارت، سیاست و دیگر مشاغل رقابتی باقی می‌مانند؛ زیرا تنها اقلیت زنان در شرایط یکسان با مردان آمادگی برای اولویت‌دادن به کارشان را دارند. زنان خانه‌محور یا خانواده‌محور نیز در اقلیت‌اند. اینگونه زنان پس از ازدواج با بهادادن به زندگی خانوادگی، ترجیح می‌دهند کار نکنند. مگر اینکه مشکلات مالی برای آنان به وجود آید. این سه دسته زنان در ارزش‌ها، اهداف و روحیه با یکدیگر متفاوت‌اند (Hakim, 2000: 355).

جهانی‌شدن فرهنگی به‌واسطهٔ وسایل ارتباط جمعی جدیدی که در اختیار دارد، نظام‌های ارزشی، نظام‌های معنایی و شیوه‌ها و سبک زندگی جوامع را دگرگون کرده است؛ برای مثال می‌توان به تغییر نوع نگاه به فرزندآوری اشاره کرد. در اوضاع و احوال کنونی گرایش‌های جهانی‌ساز نهاد‌های مدرن پایه‌های تحولات و دگرگونی‌های متعدد در حوزه‌های گوناگون زندگی روزمرهٔ اجتماعی حرکت کرده‌اند و درنهایت، حتی بر حوزهٔ فعالیت‌های شخصی و خصوصی افراد نیز تأثیر عمیق بر جای گذاشته‌ند. در جوامع گذشته مردم کشاورزی، فرزند زیاد و فامیل گسترده را افتخاری برای خود می‌دانستند؛ اما در دنیای امروزی، زنان با کسب آگاهی در زمینه‌های تنظیم خانواده و شیوه‌های پیشگیری از بارداری، به‌دنبال ایده‌آل‌های زندگی، رفاه بیشتر و در نتیجه فرزند کم‌ترند. گیدنز در این رابطه از اصطلاح «تجربهٔ واسطه‌ای» استفاده می‌کند که منظور از آن فناوری‌های جدید پیام‌رسانی مانند تلفن و رایانهٔ شبکه‌دار شده و رسانه‌های جمعی چون روزنامه، سینما، رادیو، تلویزیون و نظایر آنهاست. در سایهٔ سپهر اطلاعاتی یادشده ارزش‌هایی چون رفاه فردگرایانه، سودجویی، طمع و آسایش خودخواهانه بین زنان و دختران سرتاسر جهان تبلیغ می‌شود (Giddens, 2006).

گیدنز در این زمینه بر این باور است که امروزه خانواده دچار دگرگونی‌هایی شده است که در کشورهای غربی و

توسط این زنان روزبه‌روز کمتر می‌شود، به‌دلیل مسئولیت‌های خانگی همچنان شمار مادرانی که شغل تمام‌وقت دائمی دارند، بسیار اندک است. مارتین و رابرتز نیز داشتن فرزند کوچک را دلیل اصلی کناره‌گیری زنان از بازار کار می‌دانند و مشاغل پاره‌وقت را مشاغلی ایده‌آل برای اینگونه زنان به شمار می‌آورند (آبوت و والاس، ۱۳۸۰: ۱۸۷-۱۸۶).

نخستین نظریه‌پردازان نقش غالباً به جنبه‌های منفی تعدد نقش توجه می‌کردند. به‌طوری که تعدد روابط با دیگران منبع فشار روانی و ناپایداری اجتماعی است و اضافه‌شدن هر نقش اضافی به‌منزلهٔ افزایش تقاضا برای زمان و انرژی شخص است و از آنجا که افراد انرژی و زمان کافی در اختیار ندارند، تنها قادرند به یک نقش در ازای کم‌رنگ‌شدن سایر نقش‌ها متعهد شوند. در این وضعیت رقابت بین نقش‌ها اجتناب‌ناپذیر می‌شود و روابط بین مجموعه نقش‌های فرد و انطباق فرد با نقش‌های چندگانه‌ای که بر عهده گرفته است، دچار مشکل می‌کند. نتیجهٔ چنین وضعی فشار نقش است. بر این اساس ترکیب نقش‌های شغلی-خانوادگی تأثیر منفی بر هم دارد و چون فرد توانایی ندارد تقاضاهای هر دو نقش را ارضا کند، به اضافه‌بار و تعارض نقش دچار می‌شود؛ بنابراین، شخص برای اینکه به کار یا خانواده تعهد شدید پیدا کند باید از تعهد قوی به نقش دیگر صرف نظر کند که این موضوع به‌ویژه برای مادران شاغل که اشتغال تمام‌وقت دارند بیشتر صادق است و تأثیر منفی بر سلامت روانی و روابط اجتماعی آنها دارد (رستگارخاله، ۱۳۸۵: ۳۵).

کترین حکیم در نظریهٔ ترجیح چنین توضیح می‌دهد که زنان در سه دستهٔ متفاوت سبک زندگی قرار می‌گیرند: ۱- زنان تطابق‌یافته ۲- زنان کارمخورد ۳- زنان خانه‌محور. زنان تطابق‌یافته زنانی‌اند که ترجیح می‌دهند بین کار و خانوادهٔ خود بدون هیچ‌گونه برتری ارتباط برقرار کنند. آنهایی که بعد از داشتن بچه به شغل نیمه‌وقت روی می‌آورند جزء این دسته‌اند. شغل‌های فصلی و موقت نسبت به مشاغل تمام‌وقت تعادل بیشتری بین کار و خانواده به وجود می‌آورند. زنان کارمخورد، با وجود افزایش تحصیلات و مهارت‌های زنان در دهه‌های

بتوانند براساس آن اطلاعات، به توصیفی مرکب از ماهیت آن تجربه از نظر آن افراد برسند (ایمان، ۱۳۸۸: ۲۷۷-۲۷۵). روش پدیدارشناسی درصدد درک لایه‌های عمیق معنایی تجربه زیسته برخی افراد درباره یک مفهوم یا پدیده است. این روش ساختار آگاهی در تجربه‌های انسانی را بررسی می‌کند (محمدپور، ۱۳۹۰: ۸۶/۱).

سؤالات پژوهش

این پژوهش درصدد فهم عمیق تجارب زیسته زنان شاغل از قوانین حمایتی شیردهی در محیط کار است که در این زمینه پرسش‌های زیر مطرح می‌شود:

تجارب مادران شاغل از تغذیه با شیر مادر چیست؟

مشکلات مادران شاغل درباره تغذیه با شیر مادر چیست؟

به چه میزان محیط کار از تغذیه با شیر مادر حمایت می‌کند؟

آیا قوانین شیردهی در محیط کار به‌خوبی رعایت می‌شود؟

جامعه مطالعه‌شده و روش نمونه‌گیری

روش نمونه‌گیری هدفمند بود. فن‌های نمونه‌گیری هدفمند به‌طور عمده در روش‌های کیفی استفاده می‌شوند. در نمونه‌گیری هدفمند پژوهشگر ویژگی‌های جمعیت موردعلاقه را مشخص و افراد دارای این مشخصات را پیدا می‌کند (محمدپور، ۱۳۹۰: ۳۲/۲). همچنین در بیشتر مطالعات پدیدارشناسی نمونه کمتر از ده نفر بوده است (حاج‌باقری، ۱۳۸۵: ۳۱). در این پژوهش با ۱۶ زن شاغل متأهل برای رسیدن به حد اشباع اطلاعات مصاحبه شد. معیار رسیدن به اشباع داده‌ها دسترسی‌نداشتن به اطلاعات بیشتر و غیرتکراری در مصاحبه‌های بعدی بود.

ابزار مطالعه

شیوه گردآوری داده‌ها در این مطالعه مصاحبه عمیق بود و مصاحبه‌ها به‌صورت نیمه‌ساختاریافته انجام شد. چک‌لیستی از موارد مصاحبه در اختیار پژوهشگر قرار گرفت تا فرایند مصاحبه به‌طور پیوسته کنترل شود. مصاحبه‌ها بین ۶۰ تا ۹۰

صنعتی این دگرگونی‌ها پیشروی کرده‌اند و به‌مرور زمان در حال جهانی‌شدن‌اند. او باور دارد که امروزه داشتن فرزند یک هزینه بزرگ اقتصادی است. به همین دلیل تعداد فرزندان هر خانواده به‌طور میانگین به ۱/۲ کاهش یافته است که کمترین میانگین در طول تاریخ بشر است. از نظر او امروزه داشتن فرزند نسبت به گذشته، بیشتر تصمیمی عاطفی است و ما در عصری زندگی می‌کنیم که می‌توان آن را عصر طلایی فرزند یا عصر فرزند عزیز نامید. این در حالی است که در گذشته، فرزندان به‌منزله اعضای اصلی اقتصاد خانواده مطرح بودند و فرزند زیاد به‌ویژه داشتن فرزند پسر، برای کسب درآمد بیشتر یا دفاع از خانواده در تعارضات و تنازعات قدیمی و قبیله‌ای یک ارزش به‌شمار می‌رفت (Sheikhi, 2003).

همچنین نگرش نقش جنسیتی زن و مرد به ترتیب خانه‌داری و نان‌آوری بوده و تغییر کرده است. زن‌بودن و مردبودن از نظر وظایف و هویت‌هایی که ایجاب می‌کند، معنای روشن و مشخص ندارد و امروزه زنان و مردان در چارچوب سرنوشتی که به‌واسطه نقش آنها از پیش تعیین شده است، زندگی نمی‌کنند. همچنین موقعیت زنان و روابط میان دو جنس مساوات‌طلب‌تر شده است (Giddens, 2006). امروزه زنان چندان خود را مکلف به فرزندآوری و تربیت آن نمی‌بینند و برای خود نقش‌ها و وظایف جدیدی قائل‌اند که در زمینه توسعه و پیشرفت فردی آنان است؛ به عبارتی، امروزه زنان فراتر از حوزه خصوصی و نقش مادری و همسری نقش بر عهده می‌گیرند و منابع هویت‌ساز آنان گوناگون شده است (عنایت و پرنیان، ۱۳۹۲).

روش‌شناسی پژوهش

در این مطالعه از روش پدیدارشناسی استفاده شده است که یکی از انواع روش کیفی است. هدف اساسی پدیدارشناسی کاهش تجربه‌های فردی به پدیده‌ای است که توصیف ماهوی آن به‌لحاظ جهانی و عمومی امکان‌پذیر شود؛ درواقع، در روش پدیدارشناسی، پژوهشگر به‌دنبال جمع‌آوری اطلاعات از اشخاصی است که یک پدیده‌ای را تجربه کرده‌اند تا

تمامی ایده‌های به‌دست‌آمده در قالب یک توصیف بسیار مفصل از پدیده مطالعه‌شده، زیر عنوان کدهای تفسیری جمع‌بندی شد. این کدها مشتمل بر معانی داده‌شده به کدهای توصیفی است. در این مرحله ۴۵۶ زیرکد تفسیری استخراج شد که پس از ادغام آنها ۲۴ کد تفسیری به دست آمد. در نهایت در آخرین مرحله کدهای تفسیری به ۶ کد تبیینی تقلیل یافت.

یافته‌های پژوهش

بعد از جمع‌آوری عبارات به‌دست‌آمده از مصاحبه، آنها کدگذاری توصیفی و تفسیری شدند و در مرحله آخر ۶ کد تبیینی به دست آمد. کدهای تبیینی شامل این موارد است: خانواده حمایت‌کننده، الگوهای شغلی، الگوهای شخصیتی، جایگزین مادر، بر هم کنش‌های کار - خانواده، محیط کار بدون حمایت.

خانواده حمایت‌کننده

این کد تبیینی نشان‌دهنده جایگاه بارزش خانواده در جامعه و کارکرد حمایتی آن است و ۳ کد تفسیری دارد که عبارت‌اند از: محبت و صمیمیت در محیط خانواده، همسر حمایت‌کننده و نقش حمایتی مادر بزرگ. در ادامه این موارد تبیین می‌شوند: محبت و صمیمیت در محیط خانواده: یکی از مهم‌ترین عملکردهای خانواده ارضای نیاز عاطفی اعضای آن است. داشتن آگاهی و توانمندی مدیریت در این زمینه یکی از ویژه‌ترین وظایف اعضای خانواده است. منصوره (کارشناسی ارشد) چنین بیان می‌کند:

«... در رابطه با همسر بیشتر از لحاظ عاطفی برایش

مهمه. خیلی با هم صحبت می‌کنیم. اون تایم‌هایی که

با هم هستیم با هم صحبت می‌کنیم...».

نقش حمایتی مادر بزرگ: در سال‌های اخیر به دلیل تغییر در بافت اجتماعی و استقلال بیشتر زوجینی که تازه ازدواج کرده‌اند و به دنبال آن جدایی محل زندگی والدین از فرزندان و از طرفی افزایش اشتغال بیرون از خانه بین زنان، نقش

دقیقه طول کشید و مکالمات با استفاده از دستگاه ضبط صوت، ضبط و سپس لغت‌به‌لغت روی کاغذ پیاده شد.

اعتبار پژوهش

سابقه بحث از مسائل مربوط به اعتبار در پژوهش کیفی به بیش از نیم قرن می‌رسد. در خلال چند سال اخیر دو رهیافت متفاوت درباره مسئله اعتبار در ادبیات پژوهش کیفی ظهور یافته است که یکی از آنها، رهیافت «مذاکره‌ای» مبتنی بر تعامل فعال بین پژوهش و مشارکت‌کنندگان در آن با استفاده از مجموعه‌ای از رویه‌هاست. اعتبار اعضا^۱ زمانی اتفاق می‌افتد که یک پژوهشگر نتایج میدانی برگرفته را به اعضا برمی‌گرداند تا درباره کفایت آن داوری کنند (محمدپور، ۱۳۹۰: ۱۹۷/۲). در این پژوهش نیز برای قابلیت اعتبار اظهارات شرکت‌کنندگان پس از تجزیه و تحلیل هر مصاحبه، پژوهشگر دوباره به آنان مراجعه و درستی مطالب را با نظر آنان بررسی کرد و در برخی موارد اصلاحات را انجام داد.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این مطالعه داده‌ها با استفاده از روش ۷ مرحله‌ای کولایزی (استراوس و کوربین، ۱۳۷۷؛ محمدپور، ۱۳۹۰: ۲۸۰) تجزیه و تحلیل شدند. ابتدا متون کلیه مصاحبه‌های انجام‌شده با دقت مطالعه شد تا فهم کاملی از عقاید، تجارب و اظهار نظر شرکت‌کنندگان فراهم شود. در دومین گام جملات و عبارات اصلی استخراج شد. در مرحله سوم تلاش شد تا معانی هر جمله درک و فرمول‌بندی و دسته‌بندی شود و به صورت مجموعه‌ای از مفاهیم و معانی درون خوشه‌هایی دسته‌بندی شود. بر این اساس پس از دسته‌بندی و تلفیق کدهای تکراری و تشکیل دسته‌بندی‌های جدید ۴۵۶ کد استخراج شد. این معانی فرمول‌بندی‌شده به صورت خوشه‌هایی از موضوعات، دسته‌بندی شدند که در این پژوهش به منزله مفاهیم (کدهای توصیفی) یا کدهایی شناخته می‌شوند که بیشتر به اصطلاحات استفاده‌شده در مصاحبه نزدیک است؛ پس از این مرحله

¹ Member Validation

«...ما هیچ وقت زنی نداشتیم که بیکار باشه که کارش فقط پخت و پز و تمیزکردن خونه و شستن بچه‌ها باشه... یه زن باید چندبعدی باشه؛ هم باید بتونه کمک شوهرش باشه، هم بتونه مادر خوبی باشه، خودش رشد پیدا کنه... الان یه اتفاق بدی افتاده که زنای ما یا می‌رنند در یه محیطی مشغول کار می‌شند یا در خونه می‌مونند و فسیل می‌شند که هر دوی اینا اشتباهه. به نظر من باید یه تداخل کاری صورت بگیره که هم زن بتونه یه فرصت اشتغال داشته باشه هم به تربیت فرزند بپردازه».

انگیزه‌های شغلی: آنچه از تجربه زیسته مصاحبه‌شوندگان در زمینه انگیزه‌های اشتغال به دست آمد، شامل استقلال مالی و انگیزه‌های غیرمالی است. انگیزه‌های غیرمالی شامل علاقه به فعالیت‌های اجتماعی، پویایی و حرکت و خنثی‌نبودن، متفاوت‌شدن با زنان خانه‌دار، احساس مفیدبودن، ثبات شخصیتی و احساس وظیفه نسبت به جامعه است. اعظم (۲۸ساله، کارشناس) چنین می‌گوید:

«من آدمی که در جمع باشه یه کاری بیرون از خونه داشته باشه و احساس کنه برای جامعه مفیده را فکر می‌کنم خیلی بهتره تا اینکه فقط یه کار خونه یه پخت و پز و یه جاروکردن داشته باشه...».

وابستگی شغلی: یکی از مسائلی که سبب می‌شود زنان با وجود سختی‌ها و زحمات اشتغال بیرون از خانه باز آن را ترک نکنند، نوعی وابستگی روانی به بیرون‌بودن از خانه است. این مسئله درباره دختران جوانی که در زمان باروری‌اند و به دلیل نداشتن امنیت شغلی نمی‌توانند باردار شوند - زیرا شغل خود را از دست می‌دهند - بسیار اهمیت دارد. سپیده (۳۴ساله، کارشناسی‌ارشد) چنین می‌گوید:

«خیلی سخته واقعاً سخته. به نظر من خانم باید کار داشته باشه حتی اگه پاره‌وقت باشه؛ چون اگه بخواد به خونه محدود بشه من خودم افسردگی می‌گیرم».

نگرش مثبت به اشتغال زنان: به دلیل تغییرات بنیادی در فرهنگ جامعه، امروزه اشتغال زنان امری پذیرفته‌شده از طرف افراد جامعه است. نرگس (۲۸ساله) بیان می‌کند: «با اشتغال احساس مفیدبودن دارم».

مراقبتی و حمایتی مادر بزرگ و پدر بزرگ نسبت به نوه‌ها کمتر شده است؛ اما به نظر می‌رسد برای زنان شاغلی که فرزند دارند، به‌ویژه در سال‌های اولیه رشد کودک نیاز به حمایت مادر بزرگ‌ها بیشتر احساس می‌شود. حس اعتماد و آرامشی که در مادر از نحوه نگهداری فرزندش هنگام اشتغال ایجاد می‌شود، در کاهش خستگی‌های روحی او بسیار مؤثر است.

در این رابطه منصوره (کارشناسی‌ارشد) چنین بیان می‌کند: «وقتی سر کارم فرزندم پیش مادرم است. به نظر من بهترین کسی که می‌تونست از بچه‌ام نگهداری کنه، مامانم بودند. اگه مامانم نبود، سر کار نمی‌رفتم؛ یعنی بچه‌ام را مهد نمی‌گذاشتم».

همسر حمایت‌کننده: همسر نقش بسیار مهمی در حمایت جسمی و روانی از مادر دارد و با حمایت‌های خود از شیردهی، نگهداری و حتی اشتغال زن می‌تواند سبب تداوم شیردهی شود. الهام (کارشناسی‌ارشد) ابراز می‌دارد که: «همسر تقریباً خیلی زیاد با من همکاری دارند. وقتی خسته از سر کار برمی‌گردم، پذیرش گرمی دارند. حالا در کارهای خانه بهم کمک بکنند، الان در نگهداری بچه هر کاری از دستشان بریاید. در رفت‌وآمد بیایند ببرند. تا حد امکان کاری که از دستشان برآمده برام انجام داده‌اند».

الگوهای شغلی

یکی از تجربه‌های زیسته مصاحبه‌شونده‌ها که در روند زندگی خانوادگی زنان شاغل تأثیر زیادی داشت، الگوهای شغلی بود. این کد تبیینی، ۴ کد تفسیری دارد که شامل این موارد است: مشاغل نیمه‌وقت و خانگی، انگیزه‌های شغلی، وابستگی شغلی و نگرش مثبت به اشتغال زنان. در زیر این موارد توضیح داده می‌شوند:

مشاغل نیمه‌وقت و خانگی: در گذشته فعالیت‌های شغلی زنان به فضای خانه و بیشتر بدون مزد و برای خود زن محدود بود. زنان از جمله کسانی بودند که تمایل به کار خارج از خانه و با دستمزدی هرچند اندک را داشتند. این مسئله سبب شد آنها از نقش همسری و مادری خود فاصله بگیرند که طبیعتاً آسیب‌هایی را از جمله تأخیر در ازدواج و فرزندآوری به دنبال داشت. اعظم (۳۲ساله) در این زمینه چنین بیان می‌کند:

بر هم کنش‌های کار - خانواده

یکی از مسائلی که در زمینه اشتغال زنان در پژوهش‌های اجتماعی و روان‌شناختی مطرح شده است، تعارض کار - خانواده است. در این پژوهش این کد تبیینی ۴ کد تفسیری زیر را دارد: احساس گناه، زن حیران، محدودیت شغلی و لذت از خانه‌داری.

احساس گناه: زنان شاغل به‌ویژه زنانی که در شغل‌های غیرمنعطف مشغول به کارند، در بیشتر موارد با پدیده‌ای به نام احساس گناه روبه‌رو هستند؛ احساس گناه زمانی به وجود می‌آید که فرد کاری بر خلاف ارزش‌ها و باورهای خود انجام داده باشد. این حس در زنان شاغل یک نگرانی است که در اثر نبودن در کنار فرزندشان در آنها ایجاد می‌شود. زینب (دندانپزشک متخصص) چنین بیان می‌کند:

«احساس گناه دارم و پیش روان‌شناس رفتم. به شدت برای این موضوع نگران بودم از اینکه دخترم باید تمام هفته را دور از پدر باشد. عصر تا شب باهاش بازی می‌کردم که مبادا دچار کمبود بشه. آخه اون هیچ‌کس را به‌جز من نداشت».

این احساس گناه ممکن است سبب ایجاد اضطراب در زنان شاغل شود که هم در کیفیت کار آنها تأثیر منفی می‌گذارد و هم سبب می‌شود در روبه‌روشدن با فرزندشان مسیر صحیح را برای تربیت در پیش نگیرند. یکی از مسائلی که بر این مسئله تأثیر زیادی می‌گذارد، سن فرزند است. مواقعی که فرزند شیرخواره است، نیاز جسمی او به مادر زیادتر است و از آنجا که مادر شیرده احساس گرسنگی فرزند خود را هرچند در مکانی دیگر باشد به‌خوبی درک می‌کند، این امر اضطراب او را بیشتر می‌کند. از طرفی در سنین مدرسه هم اگرچه نیاز جسمی به مادر کاهش می‌یابد، همچنان به وجود مادر نیازمند است. مریم (۳۹ساله، کارشناس) چنین بیان می‌کند:

«اصلاً این یک بحرانه که وقتی مادر سر کاره بچه‌اش از مدرسه بیاد و در خونه تنها باشه و شما بالای سر این بچه نیستی و در سن بالا نمی‌تونی کنترلش کنی

تو کوچو و خیابانون. خبر نداری این بچه اومد خونه نیومد خونه، این یک بحرانه و حداقل در کارهای دولتی کاهش ساعت کار باید باشه».

زن حیران: از آنجا که در فرهنگ اسلامی ایران بر اهمیت نقش مادری به‌منزله نقشی حیاتی و جایگزین‌ناپذیر تأکید می‌شود، این تعارضات و فشارهای ناشی از نقش‌های متضاد خانه و کار بیشتر به چشم می‌خورد. سارا (۳۹ساله، کارشناسی) چنین بیان می‌کند:

«درباره تداخل بین کار و وظایف خانه و مادری، اختلالی ایجاد نشده بیشتر خودمو خسته می‌کنه؛ البته یاری خدا بوده؛ اما دارم فشار زیادی را روی خودم تحمل می‌کنم».

محدودیت شغلی: در این پژوهش با توجه به مشکلاتی که زنان شاغل با آن روبه‌رو بودند، مفهوم دیگری به دست آمد که زنان را با وجود توانمندی‌هایی که در عرصه عمومی دارند با محدودیت روبه‌رو می‌کند. این مسئله وقتی بیشتر حاد می‌شود که زنانی بدسرپرست یا بی‌سپرست نمی‌توانند فرزندان خود را مهد ببرند؛ در عین حال محیط کار پذیرای فرزند آنها نیست و این زنان مجبورند برخی از شرایط خوب کاری را از دست بدهند. در حالی که مجبورند هزینه‌های زندگی را پرداخت کنند. سمیه در این زمینه می‌گوید:

«بیرون از خونه کاری نکردم. همه کارهای من توی خونه بوده؛ چون هیچ‌جا قبول نمی‌کردند بچه را ببرم. می‌گفتند بچه نباید باشه. در حالی که به‌سختی گذران زندگی می‌کردم و به شغل نیاز داشتم».

لذت خانه‌داری: در این پژوهش علاقه‌مندی به فعالیت‌های منزل بین زنان شاغل در دو طیف قرار دارد: برخی علاقه‌مند به این فعالیت‌ها بودند ولی بیان می‌کردند که وقت و انرژی کافی برای انجام آنها را ندارند و برخی اظهار بی‌علاقگی برای این نوع فعالیت‌ها داشتند و آن را فعالیت بی‌بهره می‌دانستند. نرگس (۲۸ساله) بیان می‌کند:

«انجام کارهای خانه رو آگه وقت داشته باشم، خیلی دوست دارم. دوست دارم تمیز باشه. از آشپزی هم لذت می‌برم؛ اما وقت و انرژی کافی ندارم».

ریحانه (پزشک متخصص) چنین بیان می‌کند:

«قبلاً انجام کارهای خانه برام تا حدودی لذت داشت؛ ولی الان اصلاً نمی‌تونم. واقعاً نمی‌تونم. برام سخته ظرف بشورم. احساس می‌کنم دارم وقت تلف می‌کنم. احساس می‌کنم کسی دیگری می‌تونه این خدمت پایین تر را انجام بده. من یک قسمت بالاتر را انجام بدم».

الگوهای شخصیتی

یکی از کدهای تبیینی که در این پژوهش از تجربه زیسته زنان شاغل به دست آمد، الگوهای شخصیتی زنان شاغل است که جنبه شخصیتی زن شاغل را مطرح می‌کنند و براساس آن می‌توانند نسبت بین زن و اشتغال او را تعریف کنند. بدین معنا که زن قادر باشد با توجه به جنبه‌های مختلف شخصیتی خود و مسائل و مشکلات دنیای اشتغال بیرون از خانه به نوعی تعادل برسد. این مضمون ۵ کد تفسیری دارد: انعطاف‌پذیری و سازگاری با محیط، باور مادر نسبت به شیر مادر، باور مادر نسبت به شیر خشک، تجربه‌های مادری و مسؤلیت‌پذیری زیاد مادر که در ادامه توضیح داده می‌شوند:

انعطاف‌پذیری و سازگاری با محیط: شخصیت‌های سازگار می‌توانند با شرایط محیطی کنار بیایند و با آن به نوعی تعادل روحی - روانی برسند. چنین افرادی در شرایط مختلف زندگی انعطاف‌پذیری زیادی از خود نشان می‌دهند. یکی از مواردی که در اشتغال بیرون از خانه به مادران کمک می‌کند، این است که خودشان شخصیتی منعطف و سازگار داشته باشند. این امر هم به آرامش آنها در محیط کار کمک می‌کند و هم زمینه مدیریتی بهتری را برای فعالیت‌های منزل برای آنها فراهم می‌کند. زنان شاغلی که با همکاران خود در محیط کار سازگاری و سازش بهتری داشته باشند، می‌توانند از همکاری کردن آنها در مراقبت از فرزندانشان بهره ببرند. مریم (دکتر داروساز) بیان می‌کند:

«اون موقع هایی که ۳ ساعت سر کار بودم برای شیردهی، بچه‌ام را همراه خودم می‌بردم و در محل کار شیر می‌دادم و خودم و همسرم و همکارانم هم

همکاری می‌کردند و اونجا بچه‌ام را نگه می‌داشتم».

باور مادر نسبت به شیر مادر: باورها و عقاید مادر نسبت به تغذیه با شیر مادر سبب می‌شود مادران با وجود سختی‌ها تغذیه با شیر مادر را انتخاب نکنند. نرگس (۲۸ساله) چنین بیان می‌کند:

«دلیم برای شیر مادر به خاطر اینه که هم وزن خودم برگرده بعدش اون فوایدی که برای بچه داره. رابطه عاطفی که با بچه برقرار می‌کنی، بنیه‌اش خوب می‌شه و استخوان‌بندی‌اش؛ مریض نمی‌شه، تب نمی‌کنه. شیر مادر را خودم انتخاب کردم».

اعظم (۲۸ساله) چنین بیان می‌کند:

«من خودم شیر خشک خوردم و احساس می‌کنم سیستم ایمنی بدنم اون جوری که باید باشه نیست. برای همین تصمیم گرفتم شیر خودمو بدم».

باور مادر نسبت به شیر خشک: با وجود اهمیت شیر مادر، به دلیل نداشتن آموزش صحیح در این زمینه گاهی با باورهای غلطی در این زمینه روبه‌رو هستیم. زینب (داندانپزشک) بیان می‌کند:

«به نظر من زنان شاغل به ویژه در صنف خودمون از شیر خشک استفاده می‌کنند. دلیلش یکی راحتیشه که زمان زیادی بیرون از خونه باشند، یکی هم به خاطر همون استایل بدنه که فکر می‌کنند با شیر دادن به هم می‌ریزه».

تجربه‌های مادری: تجربه از جمله مواردی است که در مدیریت بهتر هر موضوعی راهگشای انسان است. تجربه زیسته مادرانی که بیش از یک فرزند داشتند نشان می‌داد برخی حساسیت‌ها در نگهداری از فرزند دوم نسبت به فرزند اول کاهش یافته بود و نگرانی‌های مادر کمتر شده بود. سارا (۳۹ساله، کارشناسی) بیان می‌کند:

«شیرم خیلی کم شده ولی نگرانش نیستم؛ چون تجربه دختر اولم را داشتم که کوچک تر بود ۴ ماهه بود که اوادم سر کارم».

این تجربه‌های مادری در چگونگی استفاده از شیر مادر در نبود او و نحوه نگهداری از شیر و دادن آن به شیرخوار کمک‌کننده است. منصوره (کارشناسی ارشد) بیان می‌کند:

است به کار خود برگردد، باید بتواند فرزندش را در ساعت‌های اشتغال به فردی مطمئن بسپارد. در این پژوهش تجربه زیسته مادران شاغل نشان داد بیشترین افراد جایگزین برای مراقبت از فرزند شامل پدر، مادر بزرگ و پرستار بوده است.

مهد کودک: امروزه با افزایش اشتغال مادران و از طرفی به دلیل موج روبه‌افزایش آموزش‌های رسمی، تعداد مهد کودک‌ها رو به فزونی گذاشته است. اعظم (۳۲ساله) بیان می‌کند:

«هر دوی آنها پیش مادرم هستند. مهد نمی‌گذارم. هرچند به مدت به خاطر اینکه مادرم اذیت نشه گذاشتم، راضی نبودم و الان پیش مادرم هستند؛ چون اعتقاد دارم بچه‌ها باید از الان بچگی کنند. آگه زود آموزش‌ها شروع بشه در سن یادگیری دیگه یاد نمی‌گیره. همچنین فضای مهد با روحیات من سازگار نبود».

محیط کار بدون حمایت

این کد تبیینی بیان‌کننده مجموعه شرایط نامساعدی است که زنان و مادران شاغل با آن روبه‌رو هستند؛ در واقع، نشان‌دهنده دسترسی نداشتن به منابع و نیروهایی است که بتواند به زنان شاغل در اجرای بهتر وظایف مربوط به همسری و مادری و شغلی آنها کمک کند. این مضمون در این پژوهش ۶ کد تفسیری دارد که عبارت‌اند از: اجرای نادرست قوانین شیردهی، وجود فاصله فیزیکی زیاد بین مادر و کودک، کوتاه‌بودن مدت مرخصی زایمان، کاهش شیر مادر شاغل، ناچاربودن در استفاده از شیر خشک و فرسودگی زنان شاغل. اجرای نادرست قوانین شیردهی: در زمینه زنان شاغل شیرده، قوانینی در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسیده است؛ ولی موضوع مهم در هر قانون، یکی این است که آن قانون متناسب با نیاز مخاطب خود باشد و دیگری ضمانت اجرای آن قانون است.

الهام (کارشناس ارشد) بیان می‌کند:

«در پرستاری پاس شیر به خانم‌های شیرده می‌دادند؛

«من خودم آگه به بار دیگه تجربه داشته باشم برای بچه دوم تنها چیزی که آگه باز هم قرار باشه در دوران شیردهی سرکار برم، از همون روزهای اول به شیشه عادتش می‌دم؛ اما نه اینکه شیر خشکش بدم. با همان شیر خودم تا شیشه را بخوره؛ چون می‌خوام توی اون تایمی که سر کارم بتونه حداقل شیر بخوره. آگه شیشه نخوره نمی‌تونم این کار را بکنم».

مسئولیت‌پذیری زیاد مادر: قطعاً مادری وظیفه‌ای بسیار سنگین و مهم است که هیچ‌کس غیر از مادر شایسته انجام آن نیست. گاهی بودن در نقش یک مادر ایجاب می‌کند که مادر حتی از کنار برخی خواسته‌های خود رد شود و برای مدتی که فرزند نیاز بیشتری به او دارد، در کنارش باشد. الهام (کارشناسی ارشد) بیان می‌کند:

«آگه مجبور بشم نرم سر کار، خوب آگه مجبور باشم.... چون در درجه اول زندگی و بچه ام برام مهمه. یک مدتی همین اتفاق برام افتاد. با وجود اینکه پذیرفته شده بودم، سر کار نرفتم. قلباً ناراضی‌ام؛ اما شرایطی هست که آدم برخلاف میلش باید انجام بده. دیدم فعلاً پیش بچه‌ام بمونم بهتره. گفتم توکل به خدا ان شاء الله موقعیت کاری بهتری برام پیش بیاد که این موقعیت برام پیش اومد».

جایگزین مادر

این مضمون بیان‌کننده کمک گرفتن مادر از افراد دیگر برای مراقبت از فرزند در ساعت‌های اشتغال است که شامل بستگان، دوستان، پدر فرزند، پرستار و مهد کودک می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که گاهی برخلاف میل مادر به دلیل اجبار اشتغال و نبودن شرایط مساعد کاری مادر مجبور است از برخی از این موارد تفویض نقشی استفاده کند. در این پژوهش این مضمون ۲ کد تفسیری دارد که شامل مراقب جانشین و مهد کودک می‌شود:

مراقب جانشین: زمانی که مرخصی زایمان به پایان می‌رسد (البته در مشاغل رسمی و گرنه در مشاغل غیررسمی که این مرخصی هم به مادر داده نمی‌شود) و مادر مجبور

زایمان بیشتر بشه. به نظر من نه ماه باز هم کمه؛ چون معمولاً شیر مادر یک سال اول خیلی مهمه. بعد از یک سال می گند وابستگی به شیر مادر باید کمتر بشه. به نظر من جاشه که ۱۲ ماه کامل باشه؛ یعنی تا یک سال را بچه شیر خورده باشه».

کاهش شیر مادر شاغل: یکی از مسائلی که زنان شاغل را نگران می کند کاهش شیر آنان است؛ زیرا وقتی در زمان اشتغال شیر تخلیه نشود رو به کاهش می رود. از طرفی استرس کار و نقش مادری و کاهش تغذیه مادر به سبب مشغله های زیاد بر کاهش شیر تأثیر دارد و این مطلب، دور معیوبی را به سمت کاهش شیردهی ایجاد می کند. نرگس (۲۸ساله) می گوید:

«به نظر من بین مادران شاغل ممکنه خیلی ها شیر خشک بدهند؛ چون پیش پرستار می گذارند و پاس شیر هم مگه چقدره؟ مجبور می شوند شیر خشک بدهند و یکی هم ترشح شیر وقتی ۱۰ ساعت شیر ندی کم می شه».

ناچاربودن در استفاده از شیر خشک: بسیاری از زنان شاغل برخلاف میل باطنی شان به دلیل اشتغال مجبور به استفاده کردن از شیر خشک می شوند. این در حالی است که بیشتر آنها از مضرات شیر خشک هم آگاهی دارند و این آگاهی آنها را بیشتر دچار نگرانی و ناراحتی می کند. اعظم (۲۸ساله) می گوید:

«به نظر من اشتغال با شیردهی تداخل داره. از اینکه شیر خشک می دهم بله ناراحتم؛ ولی واقعاً چاره ای هم ندارم».

فرسودگی زنان شاغل: این مضمون بیان کننده کاهش نیروی جسمی و روانی مادر شاغل در اثر کم توجهی به نیازهای خویش است. از طرفی تحمل فشار کاری زیاد می تواند قوای فرد را تحلیل ببرد. همچنین بیشتر زنان شاغل به دلیل فشار کاری مجبورند از بسیاری از تفریحات مورد علاقه خود دست بکشند. سارا (۳۹ساله) بیان می کند:

«من فکر می کنم از صبح زود که بیدار می شم تا ۱۲ شب که می خوابم یک سره دارم کار می کنم. دریا تداخل بین کار و وظایف خانه {تداخلی ایجاد نشده

ولی اون هم با اما و اگره بستگی داره حمایت محیط کار خیلی نه، حتی گاهی توقعات را بیشتر می کرد. بعضی دیدشان این بود که چرا این خانم باید پاس شیر داشته باشه... در هر صورت شغل من این طوری بود که مقداری همکاران مقاومت می کردند در مقابل پاس شیر. کافیه بگی به خاطر بچه ام می خوام این کار را انجام بدم. تازه جبهه می گیرند جلوت و می خوانند مقاومت کنند یا کارهای دیگر را بهت محول کنند که نتونی انجام بدی. یکی از همکارام بارها واقعاً اشکش در می آمد به خاطر اینکه نمی داشتند از پاس شیر استفاده کنه. عملاً اوج کاری که خانم باید می رفت پاس شیر یه کاری بهش محول می کردند که نمی تونست انجام نده».

وجود فاصله فیزیکی زیاد بین مادر و کودک: یکی از محدودیت هایی که قانون مرخصی برای شیردهی در زنان شاغل ایجاد کرده، این است که زنان نمی توانند در عمل محیط کار را رها کنند؛ زیرا فاصله بین محیط کار با جایی که فرزندشان هست، زیاد است و مدت زیادی طول می کشد تا مادر به محیط کار برگردد و بدین صورت از ساعت مرخصی بیشتر می شود. همچنین گاهی وظایف شغلی مادر چنین ایجاب می کند که مادر نتواند کارش را رها کند. سارا (۳۹ساله) بیان می کند:

«حمایت در محیط کار همان یک ساعته که پاس شیردهی برامون در نظر گرفتند. تا ۲ سالگی که من به جای اینکه ساعت ۳ برم ساعت ۲ می رفتم؛ ولی این جوری هم نیست که اگر کسی بچه اش در مهد باشه بتونه بره و بیاد؛ چون از وسط کار نمی تونه بره».

کوتاه بودن مدت مرخصی زایمان: یکی از مواردی که زنان شاغل در تجربه زیسته خود به آن اشاره می کنند، این است که ۹ ماه برای مدت مرخصی زایمان (اگر اجرا شود) کم است و اگر تا یک سال برسد مشکلات کمتری ایجاد می شود؛ زیرا هم کودک بزرگ تر شده است و هم اینکه دست کم تا یک سال شیر کافی خورده است. منصوره (کارشناس ارشد) بیان می کند:

«بهترین حمایت از زنان شاغل اینه که مرخصی

بیشتر خودمو خسته می‌کنه؛ البته یاری خدا بوده؛ اما دارم فشار زیادی را روی خودم تحمل می‌کنم».

نتیجه

تغذیه با شیر مادر یکی از اولویت‌های بهداشت عمومی در جهان است که از عوامل متعددی تأثیر می‌گیرد (پیمان و چارچیان خراسانی، ۱۳۹۵). از جمله این عوامل اشتغال مادر است. این پژوهش کیفی با هدف بررسی تجارب زیسته زنان شاغل در اصفهان از شیردهی انجام شد. کدهای تبیینی به دست آمده در این پژوهش شامل موارد زیر است: خانواده حمایت‌کننده، الگوهای شغلی، برهم کنش‌های کار-خانواده، الگوهای شخصیتی، جایگزین مادر و محیط کار بدون حمایت.

در مطالعه انجام شده بیشتر مادران به نقش حمایت همسر به منزله عاملی در موفقیت شیردهی اشاره کردند؛ یعنی مادرانی که توانسته‌اند تغذیه انحصاری با شیر مادر داشته باشند، به همراهی و همکاری همسر خود در امر شیردهی و امور خانه اشاره کرده‌اند.

رابطه همسران به منزله عاملی در ایجاد آرامش روحی مادر نقشی تعیین‌کننده بر تغذیه با شیر مادر دارد (الهی‌دوست و همکاران، ۱۳۹۲). به طوری که مادرانی که سردی روابط عاطفی با همسران خود داشته‌اند یا با خشونت‌هایی از جانب همسر خود روبه‌رو بوده‌اند، با دشواری‌هایی در شیردهی روبه‌رو شده‌اند.

مادربزرگ‌ها نیز نقشی تعیین‌کننده در تغذیه با شیر مادر دارند. به طوری که حمایت جسمی و روحی آنان از مادر و کودک سبب دلگرمی مادر و افزایش شیردهی مادران می‌شود. به طور کلی بیشتر مادرانی که موفق می‌شوند دوران شیردهی را با موفقیت به پایان برسانند، از حمایت کافی برخوردارند.

در سال‌های اخیر افزایش تحصیلات زنان و به دنبال آن اشتغال زنان سبب شده است اشتغال زنان در کشور ما به مسئله‌ای اجتماعی و چالشی جدی تبدیل شود. این پژوهش درباره زنان شاغل انجام شده است؛ از این رو، مسائل و

مشکلات زنان شاغل را درباره شیردهی واکاوی کرده است. بیشتر مشارکت‌کنندگان نگرش مثبتی نسبت به اشتغال خود داشتند؛ اما از طرفی در محیط کار محدودیت‌هایی در حمایت از مادران و شیردهی وجود دارد. مادران مطالعه شده در این پژوهش معتقدند قوانین شیردهی در محیط کار به درستی رعایت نمی‌شود. از طرفی چون فضای مناسبی برای نگهداری از فرزندان در محیط کار تعبیه نشده است، وجود فاصله زیاد بین محل کار و محل نگهداری فرزند سبب می‌شود مادران در عمل قادر نباشند از پاس شیر استفاده کنند.

بیشتر مادران به کوتاه بودن مدت مرخصی زایمان اشاره کرده‌اند. مادر باید در شرایطی به محیط کار برگردد که کودک همچنان به او وابسته است و با شیر مادر تغذیه می‌شود. از طرفی مادر به دلیل زایمان و شیردهی با ضعف جسمانی روبه‌روست و همین امر سبب کم شدن شیر مادر و در برخی موارد قطع شیردهی می‌شود. از سوی دیگر، تنش‌های روحی مادر در محیط کار و دوری از فرزند و کاهش دفعات شیردهی سبب کاهش شیر مادر می‌شود. قوانین مربوط به مرخصی زایمان و شیردهی، به صورت پیشنهاد مشترک مرکز امور زنان و خانواده و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی وقت تدوین و به هیئت دولت ارائه شد. مدت مرخصی زایمان و شیردهی در این لایحه ۹ ماه و برای وضع حمل دوقلوها یا بیشتر ۱۲ ماه در نظر گرفته شده است. در این لایحه پیش‌بینی شده بود ساعت شیردهی برای مادرانی که نوزادشان هنوز یک‌ساله نشده است، ۲ ساعت و برای کودکان بالای یک سال تا ۲ سال، ۱ ساعت در نظر گرفته شود. همچنین در این لایحه مهد کودک‌های نزدیک محل کار کارکنان زن نیز لحاظ شده است. نتایج این پژوهش نشان دادند تجربه زیسته مادران شاغل بیان‌کننده این است که این قانون نقص‌هایی دارد و در همه جا نیز اجرا نمی‌شود؛ از این رو، زنان در رویارویی با رعایت نشدن قوانین حمایتی از زنان شاغل به دو گونه عمل می‌کنند:

الف) محیط کار را ترک می‌کنند که اگر این عمل در اثر اجبار باشد، سبب ناکامی و افسردگی در زنان می‌شود. این

پیشنهادها و راهکارها

تغییرات جهانی و به دنبال آن تغییرات در زندگی فردی و خانوادگی، زنان را با مسائل و نقش‌های جدیدی روبه‌رو کرده است. هم‌اکنون قشر وسیعی از زنان جامعه تحصیل کرده و خواستار اشتغال تمام‌وقت و نیمه‌وقت‌اند. از طرفی خانواده مثل گذشته انسجام کافی ندارد و خانواده‌ها از شکل گسترده به هسته‌ای تغییر کرده‌اند. مردان به دلیل مشغله کار، مسکن و... وقت کمتری را با خانواده خود می‌گذرانند. اشتغال زنان در بیرون از خانه و تغییر ساختار خانواده و به دنبال آن کاهش ارتباطات و حمایت از جمله عواملی‌اند که بر شیردهی مادران تأثیر می‌گذارند. زندگی امروزی و کاهش ارتباطات و حمایت‌های خانوادگی نیز زنان را برای انواع بیماری‌های روانی و افزایش استرس آماده می‌کند. در نتیجه زنان با مشکلات شیردهی روبه‌رو می‌شوند. مطالعه حاضر براساس یافته‌های به دست آمده، مجموعه راهکارهایی در زمینه‌های مختلف برای ارتقای تغذیه با شیر مادر در زنان شاغل ارائه می‌دهد:

- ۱) زمینه فردی: با تغییرات به وجود آمده در زندگی جدید و ایجاد نقش‌های جدید برای زنان، زندگی آنان نسبت به گذشته تغییرات اساسی پیدا کرده است. در این زمینه سه نکته چشمگیر وجود دارد:
 - الف) درباره زمینه فردی استقلال مالی برای اشتغال به نظر می‌رسد اگر هنگام ازدواج مهریه‌های متعارف تعریف شوند و زنان قادر باشند این مهریه‌ها را دریافت کنند، تا حد زیادی نیاز به استقلال مالی در زنان برطرف می‌شود. این امر ممکن است زمینه‌ای مثبت برای فرزندآوری فراهم کند.
 - ب) درباره زمینه فردی غیرمالی که می‌توان به نوعی همه آنها را در «مفیدبودن» خلاصه کرد، به یک برنامه‌ریزی فرهنگی عمیق و متناسب با دختران نوجوان و جوان نیاز است تا در درجه اول مشخص شود تعریف آنها از مفیدبودن چیست؟ و در درجه دوم بتوان نقش بسیار مهم و حساس مادری را که خالق هستی بر عهده زنان گذاشته است، برای اقشار مختلف جامعه تبیین کرد تا بدین وسیله دوباره جایگاه تربیتی مادری

مسئله در صورتی که با شناخت و بصیرت و انتخاب آگاهانه همراه باشد - یعنی یک مادر وظیفه تربیت و رشد فرزند را فراتر از یک فعالیت اجتماعی بدانند - مسئله‌ای را ایجاد نمی‌کند؛ اما در صورتی که با فشار و اجبار همراه باشد، ممکن است حس سرخوردگی و بی‌فایده بودن ایجاد کند. خانجانی و محمودزاده (۱۳۹۲) در پژوهشی نشان دادند کودکان مادرانی که شاغل نبودند اما اشتغال بیرون از منزل را ترجیح می‌دادند (زنان خانه‌دار ناراضی)، مشکلات رفتاری بیشتری داشتند.

ب) زنانی که به دلیل تحصیلات بالاتر یا اجبار تحصیلی و کاری (مانند پزشکان) یا مشکلات خانوادگی و معیشتی نمی‌توانند محیط کار را ترک کنند و مجبورند از شیر خشک استفاده کنند، در خیلی مواقع دچار عذاب وجدان می‌شوند و همواره خود را سرزنش می‌کنند. آنها در این حالت دچار احساس گناه می‌شوند. به ویژه اگر در گروه شخصیتی با مسئولیت‌پذیری بالا قرار داشته باشند. همچنین این مادران به دلیل همین شرایط نامساعد حمایتی و فشار نقشی دچار خستگی جسمی و روحی می‌شوند که این امر در روابط خانوادگی و در نهایت سلامت جامعه تأثیر منفی زیادی دارد.

احساس گناه در برابر فرزند بیشتر بین زنان شاغل دیده می‌شود. این احساس گناه ناشی از دوگانگی در نقش‌های زنانگی و مادری از یک سو و نقش‌های اجتماعی و شغلی از سوی دیگر است. همین امر در تضعیف روحیه مادران و شیردهی آنان نقشی تعیین‌کننده دارد. احساس گناه مادر در شرایطی که از حمایت کافی برخوردار است و جایگزین مناسبی برای مراقبت از کودک وجود دارد، تا حدودی کاهش می‌یابد.

پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهند باورها، اعتقادات، آگاهی و اعتماد به نفس مادران نقش بسزایی در شیردهی آنان دارد (پیمان و چارچینان خراسانی، ۱۳۹۵). مادران مشارکت‌کننده در این پژوهش اعتقادات و باورهای بلندی نسبت به تغذیه با شیر مادر و استفاده نکردن از شیرخشک داشتند و همین سبب می‌شود آنها سختی‌ها را تحمل کنند.

تعیین‌کننده دارند. اگرچه در طی سال‌های اخیر قوانین افزایش مرخصی زایمان تصویب شده است، این قوانین در همهٔ ادارات توسط کارفرمایان اجرا نمی‌شود. همچنین در طول روز امکان دسترسی به کودک و استفاده از پاس شیر برای شیردهی برای مادران شاغل وجود ندارد؛ از این رو، ایجاد تسهیلات لازم برای زنان شاغل برای شیردهی آسان مثل قراردادن اتاق شیردهی در اداره‌ها، قراردادن شیردوش برقی در اداره‌ها، ملزم کردن کارفرمایان به همکاری با مادران برای استفادهٔ درست و به‌جا از پاس شیر و مدت مرخصی زایمان به مدت ۹ ماه، ضروری به نظر می‌رسد.

همچنین باید کارفرمایان و سازمان‌های مسئول در امر اشتغال، در گسترش اشتغال خانگی و با دستمزد برای زنان مبادرت کنند تا هم نیاز زنان به استقلال مالی برطرف شود و هم از نقش مادری خود فاصله نگیرند. به‌ویژه برای زنانی که بدسرپرست یا بی‌سرپرست‌اند و امکان بهره‌مندی از مراکز نگهداری از کودک را هم به دلیل هزینه‌های بالا ندارند و در عین حال نیازمند داشتن درآمد برای گذران زندگی‌اند. از آنجا که امنیت شغلی به معنای پایداری در آن شغل برای مادران باردار و شیرده وجود ندارد، به نظر می‌رسد باید با فرهنگ‌سازی صحیح یا با فعالیت‌های خانگی این مسئله جبران شود تا زمان بهینهٔ باروری زنان از دست نرود.

منابع

- آبوت، پ. و والاس، ک. (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی زنان*، ترجمه: منیژه نجم‌عراقی، تهران: نشر نی.
- ابوالقاسمی، ن. و مرقاتی‌خویی، ع. (۱۳۹۰). «شناسایی تعیین‌کننده‌های ترویج تغذیه با شیر مادر از دیدگاه پرسنل بهداشتی درمانی»، *مجلهٔ دانشکدهٔ بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی*، س ۹، ش ۴، ص ۷۰-۳۸.
- اتوکلاینبرگ، الف. (۱۳۸۶). *روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه: علی محمد کاردان، تهران: علمی-فرهنگی.
- احمدنیا، ش. و کامل، آ. (۱۳۹۶). «زنان سرپرست خانوار در

در نگرش جوانان احیا شود. این تفکر باید اصلاح شود که ماندن در خانه سبب بهبودی و غیرمفید بودن است.

ج) کوپر منبع بزرگ اضطراب زنان شاغل را تعارض و فشار روحی برآمده از ادارهٔ همزمان خانه و کار می‌داند. او این مفهوم را «زن حیران» می‌نامد و معتقد است زنان به مراتب بیش از مردان دچار تعارض تعیین اولویت‌های خانه و کار می‌شوند (کرد، ۱۳۹۱). تعارض نقش زمانی رخ می‌دهد که فرد باید به الزام‌های متضاد یک یا چند نقش پاسخ دهد (کوئن، ۱۳۷۲: ۷۸). خود این تعارض نقش سبب فشار نقش می‌شود. فشار نقش^۱ وضعیتی است که در آن فرد در انجام دادن نقشی که از او انتظار می‌رود دچار مشکل شود. از طرفی با توجه به مشکلاتی که اشتغال تمام‌وقت برای مادران به همراه دارد، می‌توان در گسترش و بهبود شرایط برای ایجاد اشتغال نیمه‌وقت یا اشتغال خانگی تلاش کرد. در صورت حمایت از چنین مشاغلی انگیزه‌های غیرمالی زنان از اشتغال که شامل حضور اجتماعی و داشتن پایگاه اجتماعی مشخص هم هست، برطرف می‌شود. در این صورت فشار و خستگی‌های مضاعف اشتغال از روی زنان برداشته می‌شود و در نقش مادری آنها هم خللی ایجاد نمی‌شود.

۲) زمینهٔ خانوادگی: خانواده اولین بستر شکل‌گیری رفتارهای اعضای جامعه است. به‌طوری که در برنامه‌ریزی‌های کلان هر جامعه برای تغییر رفتار افراد باید از خانواده‌ها آغاز کرد؛ از این رو، باید برای تقویت رفتار شیردهی مادران شاغل، در جهت افزایش آگاهی اعضای خانواده به‌ویژه همسران تلاش کرد. در این زمینه برگزاری جلسات آموزشی و افزایش آگاهی آنان نسبت به شیر مادر و نقش حمایتی آنان، ضروری است.

۳) زمینهٔ جامعه: اگرچه طی دو دههٔ گذشته تلاش‌های فراوانی برای ارتقای تغذیه با شیر مادر صورت گرفته است، با توجه به تغییرات به‌وجودآمده در زندگی مردم، نیاز فراوانی به بهبود وضعیت تغذیه با شیر مادر وجود دارد. رسانه‌ها از جمله تلویزیون، رادیو، مجلات و... در این زمینه نقشی

¹ Role Strain

- تهران»، *رفاه اجتماعی*، ش ۶۵، ص ۱۳۵-۱۰۳.
- احمدی فراز، م؛ عابدی، ح. و آذربرزین، م. (۱۳۹۳). «تبیین تجارب زنان شاغل پیرامون نقش مادری»، *مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، ش ۳، ص ۵۰-۴۶.
- استراوس، آ. و کوربین، ج. (۱۳۷۷). *مبانی پژوهش کیفی*. ترجمه: ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- اسماعیل زاده، الف؛ میزاییان، س؛ فخاری، م؛ حسینی، ر. و حسن زاده، الف. (۱۳۹۰). «ارتباط مدت زمان تغذیه با شیر مادر و شیوع اضافه وزن و چاقی در نوجوانی»، *مجله علوم تغذیه و صنایع غذایی ایران*، ش ۶، ص ۲، ص ۷۴-۶۵.
- الهی دوست، س؛ ربانی، ع. و شمس، ب. (۱۳۹۲). «زنان، مادری و شیردهی»، *مجله پژوهش نامه زنان*، ش ۴، ص ۱، ص ۳۸-۱.
- ایمان، م. (۱۳۸۸). *روش شناسی تحقیقات کیفی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پروچسکا، ج. و نورکراس، ج. (۱۳۸۹). *نظریه های روان درمائی*. ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران: رشد.
- پیمان، ن. و چارچیان خراسانی، الف. (۱۳۹۵). «تبیین تجربیات مادران در مورد تغذیه انحصاری با شیر مادر در شهر مشهد: یک تحقیق پدیدارشناسی»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی*، د ۸، ش ۳، ص ۴۰۴-۳۹۵.
- جمشیدی، ف. (۱۳۸۱). «ضرورت اجتماعی اشتغال زنان»، *مجله کار و جامعه*، ش ۴۶، ص ۶۰-۴۵.
- چرکزی، ع؛ میرآئیز، ز. و رزاق نژاد، آ. (۱۳۸۹). «وضعیت تغذیه با شیر مادر تا پایان دوسالگی و عوامل مؤثر بر آن از طریق سازه های مدل بنف در شهر اصفهان»، *مجله تحقیقات نظام سلامت*، ش ۲، ص ۶۸-۵۷.
- حاج باقری، م. (۱۳۸۵). *روش تحقیق کیفی*، تهران: بشری.
- حاجیان، ک. (۱۳۸۰). «بررسی الگوی شیردهی مادران در شهرستان بابل»، *پژوهش در پزشکی*، ش ۴، ص ۲۱۱-۲۰۵.
- خانجانی، ز. و محمودزاده، ر. (۱۳۹۲). «مقایسه شیوه های فرزندپروری و اختلالات رفتاری کودکان مادران شاغل و غیر شاغل»، *فصلنامه علمی-پژوهشی زن و فرهنگ*، ش ۴، ص ۳۶-۲۵.
- خیاطی، ف. (۱۳۸۶). «علل قطع زود هنگام شیردهی و انتظارات مادران شیرده از خانواده و جامعه در سندج»، *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی قزوین*، ش ۱۱، ص ۳، ص ۵۵-۴۵.
- رستگار خالد، الف. (۱۳۸۵). «اشتغال زنان و ضرورت کنترل فشارهای ناشی از کار خانگی»، *دوماهنامه علمی-پژوهشی دانشگاه شاهد*، د ۱۳، ش ۱۹، ص ۴۰-۳۰.
- ریتز، ج. (۱۳۷۷). *نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر*، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- ساروخانی، ب. (۱۳۷۰). *جامعه شناسی خانواده*، تهران: سروش.
- ساروخانی، ب. و قریب، م. (۱۳۹۳). «ساختار خانواده و تأثیر آن بر جایگاه سالمندان»، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ش ۶، ص ۳، ص ۲۴-۱۲.
- سفیری، خ. و زارع، ز. (۱۳۸۵). «احساس ناسازگاری میان نقش های اجتماعی و خانوادگی در زنان»، *مجله مطالعات زنان*، ش ۴، ص ۲، ص ۴۶-۳۴.
- سلطانی، ر؛ میردورقی، ف. و بهرامی، ب. (۱۳۹۱). «رواسازی و بررسی اعتبار مقیاس چندبعدی اضطراب کودکان»، *مجله روان شناسی کاربردی*، ش ۶، ص ۲۳-۷.
- علاسوند، ف. (۱۳۹۰). *زن در اسلام*، قم: هاجر.
- عنایت، ح. و پرینیان، ل. (۱۳۹۲). «مطالعه رابطه جهانی شدن فرهنگی و گرایش به فرزندآوری»، *فصلنامه جامعه شناسی زنان*، ش ۱۴، ص ۱۳۶-۱۰۹.

- López-Dicastillo, O. (2011) "Initiating Breastfeeding: Experiences of First-Time Mothers". *An Sist Sanit Navar*, 34 (3): 409-418.
- Farymany, M. (2002) "Evaluation of The Relationship between Kind of Delivery and Success in Breastfeeding." *Hamadan University of Medical Sciences Journal*, 9(1): 261-268.
- Giddens, A. (2006) *The Consequences of Modernization*. Translated by Mohsen Salasi. Tehran: Markaz.
- Hakim, C. (2000) "Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers." Available at: <http://wox.sagepub.com>.
- Mohamad-Beigy, A. Mohamadsalhy, N. & Bayati, A. (2008) "Pattern of Exclusive Breast Feeding in Infants Referred to Health Centers of Arak". *Gilan University of Medical Sciences Journal*, 18(70): 17-25.
- Rippeyoung, P. & Noonan, M. (2012) "Is Breastfeeding Truly Cost Free? Income Consequences of Breastfeeding for Women." *American Sociological Review*, 77 (2): 244-267.
- Sheikhi, M. (2003) *Sociology of Women and Family*. Tehran: Public Joint Stock Company.
- Spiby, H. McCormick, F. Wallace, L. Renfrew, M. J. D'Souza, L. & Dyson, L. (2007) "A Systematic Review of Education and Evidence-Based Practice Interventions with Health Professionals and Breast Feeding Counsellors on Duration of Breast Feeding Midwifery." *Journal of Midwifery*, 25(1): 50-61.
- Stewart-Glenn, J. (2012) *I've Accomplished Something Here. The Lived Experience of Employed Breastfeeding Mothers: A Phenomenological Analysis*. The University of Tennessee, Knoxville. Nursing Publications other Works.
- Zafar, N. & Gavino, M. (2008) "Breastfeeding and Working Full Time Experiences of Nurse Mothers in Karachi, Pakistan." *International Journal of Caring Sciences*, 1(3): 132-139.
- قطبی، م. (۱۳۸۷). «مقایسه الگوی شیردهی مادران شاغل و خانه‌دار»، پژوهش در پزشکی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲، ص ۱۶۴-۱۵۹.
- کرد، م. (۱۳۹۱). «بررسی تجربه دبیران زن از ایفای همزمان نقش کار-خانواده و تأثیر آن بر چگونگی تدریس آنها»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اجتماعی روان‌شناسی زنان، س ۱۰، ش ۱، ص ۳۴-۵۰.
- کلانتری، ن. و شناور، ر. (۱۳۸۹). «ارتباط چاقی و اضافه‌وزن کودکان اول دبستان شهر شیراز با الگوی تغذیه با شیر مادر، وزن هنگام تولد و وضعیت اقتصادی-اجتماعی»، مجله علوم تغذیه و صنایع غذایی ایران، س ۵، ش ۳، ص ۷۰-۵۶.
- کلشادی، ر. و هاشمی‌پور، م. (۱۳۸۴). «نقش تغذیه با شیر مادر در پیشگیری از چاقی کودکان»، مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی قزوین، ش ۳۵، ص ۱۲۰-۱۰۱.
- کوئن، ب. (۱۳۷۲). مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه: غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- مجله، م.؛ بصیری‌مقدم، م. و شمشیری، م. (۱۳۸۸). «تأثیر محیط آموزشی و عوامل مرتبط بر عملکرد شیردهی مادران»، فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی گناباد، د ۱۶، ش ۱، ص ۹۰-۶۸.
- محمدپور، الف. (۱۳۹۰). ضد روش: روش‌شناسی کیفی، تهران: جامعه‌شناسان.
- نیک‌پور، ص.؛ رحیمیان، ش. و شکرایی، ش. (۱۳۸۸). «ارتباط بین مدت زمان شیردهی با ابتلا به لوسمی حاد در کودکان»، مجله غدد درون‌ریز و متابولیسم ایران، ش ۷، ص ۶۳۳-۶۱۰.
- وفا، م.؛ افشاری، ش.؛ مصلحی، ن.؛ صالحی‌پور، الف. و حسینی، ف. (۱۳۸۷). «نوع تغذیه دوران شیرخوارگی و همبستگی آن با دوران کودکی در دانش‌آموزان ابتدایی»، مجله غدد درون‌ریز و متابولیسم ایران، ش ۵، ص ۵۱۲-۵۰۵.
- Belinton, M. Zaragüeta, M. C. Adrián, M. C. &